

ТРАСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'І В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933-Х РОКІВ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Автор пропонованої статті, спираючись на архівні матеріали, намагається простежити процес формування нової системи родинних потреб і ціннісних орієнтацій особистості внаслідок трансформаційних змін, державного впливу і загальних перетворень української сім'ї в умовах Голодомору 1932-1933-х років.

Ключові слова: трансформація, голод, Голодомор, українська сім'я, батьки, діти, смертність, суспільство.

Постановка проблеми. Сучасний етап вітчизняної науки позначений збільшенням частки досліджень з соціальної історії. У цьому зв'язку неабиякий гносеологічний потенціал має вивчення історії сім'ї. Особливої актуальності набуває дослідження зміни суспільної моделі та структури українських родин під впливом політики більшовиків, що зайняло вагоме місце в історії ХХ століття. До такої, безперечно, належить питання трансформації української сім'ї в умовах Голодомору 1932-1933-х років.

Метою нашої розвідки буде спроба, спираючись на архівні матеріали, простежити процес формування нової системи родинних потреб і ціннісних орієнтацій особистості внаслідок трансформаційних змін, державного впливу і загальних перетворень української сім'ї в умовах Голодомору 1932-1933-х років.

Історіографія питання. Соціоісторичний аналіз трансформації української сім'ї в умовах Голодомору 1932-1933-х років ще не був предметом спеціальних історичних дисциплін. Значний масив наукових пошуків сучасних дослідників представлений у формі викладу документальних свідчень очевидців. Проте у більшості, висвітлюючи в політичній та економічній площині різні історичні факти розвитку української історії першої половини 1930-х років, автори розглядають проблему трансформації сім'ї у радянській Україні як додаткову чи порівняльну інформацію, яка здебільшого є дотичною до нашої теми.

Однак наша розвідка була б неможливою без наявності праць, які так чи інакше торкаються проблеми. Розгляду трагічних сторінок у долях українських селян і їх родин присвятили свої праці С. Кульчицький [1, 2, 3], В. Даниленко, Г. Касьянов [4], І. Білас [5], С. Білокінь [6], Ю. Шаповал [7, 8] та інші. Дослідники висвітлюють питання трансформації української сім'ї в умовах колективізації та Голодомору 1932-1933-х років і звертаються до опису соціальних подій, психологічного стану суспільства і, зокрема, сім'ї.

Крім того, в останні роки історіографія проблеми розширюється за рахунок досліджень суспільно-політичної історії. Студії О. Реєнта [9], Г. Капустян [10] та інших описують життя українського села і сім'ї у 20-30-х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Перш за все зазначимо, що умови родинного життя, правила суспільного існування, особистий світогляд кожного із членів української сім'ї на вказаний період був зумовлений регламентаційним режимом радянської держави. Тому не дивно, що в основі Голодомору хоча й не було свідомого спрямування на викорінення сім'ї як соціального інституту, проте винищення українського народу само собою передбачало її дестабілізацію. Голодом більшовики руйнували фізичну і духовну спільність людей, підривали споконвічні національні традиції та інтереси.

Під час голоду 1932-1933-х років випадки смертності радянська влада фіксувала зазвичай у секретних спецповідомленнях. Цим займалися партійні особи, що вели статистику у вигляді загальної кількості смертей чи особистісних випадків, а також повідомляли про загальний становище сімей. Так в описі про стан сімей с. Тарасівка Київського району зазначалося, що у 1931 році заселених садиб було 400, а у 1932 році - 200. Більшість дворів пусті, розвалені, а точний облік населення відсутній; в с. Медвяне «...у колгоспному секторі знаходяться в набряклому вигляді... 160 сімейств. Одноосібний сектор, що являв собою 40% села, має 238 опухлих родин. З 19 по 30 травня 1932 року в селі померло від голоду 30 чоловік. Згідно з заявою

голови сільради, кожного дня помирає від голоду 3-4 чоловіки, із них частина дітей у віці 9-14 років». Далі йде висновок, позбавлений будь-якого сенсу і розуміння виявлених фактів: «...із вищеописаного цілком очевидний дещо порушений зв'язок і довіра мас до місцевих організацій» [11, 60]. Програма, за якою найчастіше проводилися обстеження, охоплювала такі параметри: смертність на селі; перевірка правдивості чуток про вживання у їжу падалі; з'ясування справжніх голодних набряків; матеріальне становище родин червоноармійців; процент порожніх залишених дворів; політичні настрої на селі; допомога, що надається голодуючим [12, 5].

Щоб отримати такі відомості, влада систематично направляла для перевірки в райони одного-двох партійних діячів, які згодом інформували обласні центри про стан голодуючих сімей. Так, у таємному листі до секретаря ЦК КП(б)У Косіора комуніст Річницький, який перевіряв Уманський район, інформував, що за 4 дні перебування у цій місцевості він об'їхав 13 сіл і характеризує ці села: 1) «Село Кузьмина Гребля - смертних випадків 45. Щодня помирає 4-5 чоловік; опухлих до 25% села (це 1000 чоловік)... Актив розпадається, є смертні випадки серед активістів. На дитмайданчику 200 дітей. Серед них немає ніякого руху: одні сидять, інші лежать, бліді... частина опухлих і т. д. « [13, 79]; 2) «У с. Степківці був факт людоджерства... на селі деякі двори вимерли зовсім. Сам я бачив родину, засуджену на повне вимирання. Одна дитина вже не ворухиться, друга опухла, але ще ходить. Мати опухла і вже говорить тільки пошепки (харчується у колгоспній їдальні)» [14, 80].

Іронія долі була в тому, що партійні діячі, такі, як Річницький і йому подібні - вихідці з тих же українських родин колгоспників та селян, котрі в 1932-1933-х роках помирали з голоду. Але для одних це стало кар'єрою, а для інших - трагедією. Причина полягала у формуванні нової системи світогляду, що відбулося за рахунок репресивного тиску і змін ціннісних орієнтацій кожного громадянина радянської України. Радянська влада, орієнтуючись у своїй діяльності на окремо взятого індивіда, продовжувала пропонувати замість сімейних індивідуально-статусні цінності (в аналізованому випадку - кар'єрне зростання замість голодного існування). Тож не дивно, що визначення нових пріоритетів «нових громадян» з позиції офіційної ідеології носило форму жорстокості та цинічності щодо решти населення і їх родин.

Найбільша кількість фактів голоду в Україні була зареєстрована секретними відділами ДПУ УСРР у лютому-березні 1933 року. У окремих районах це явище прийняло масовий характер. На думку автора, на увагу заслуговує те, що різного роду звітна документація фіксувала, здебільшого, не кількість голодуючих осіб, а кількість голодуючих сімей. Так, згідно довідки ДПУ УСРР № 183 «Про продовольчі труднощі та вражені голодуванням райони України» від 12 березня 1933 року було зафіксовано у 738 населених пунктах 139 районів було встановлено голодуючих 11 067 сімей: Дніпропетровська область - 6436; Київська область - 1363; Вінницька область - 625; Донецька область - 573; Одеська область - 131; Харківська - 116 і т. д. [15, 8].

З інших областей України надходила подібна інформація. Згідно даних таємних відділів ЦК КП(б)У від 1933 року стає відомим, що у Полтавській області «Труднощі з продовольством відмічаються у 58 селах 16 районів, де ними охоплені 404 сімейств колгоспників і 480 сімейств одноосібників. Від недоїдання є опухлі у 305 сім'ях і померло 15 чоловік» [16, 21]; у Харківській області «У 23 селах зареєстровані факти захворювання і голодних набряків. У Краснокутському і Глобинських районах продовольчі труднощі стосуються окремих сімей переселенців, серед яких помітні тенденції повернення до свого краю» [16, 23]; у Донецькій області «За додатковими даними у Маяковському районі серед 40 колгоспів вражені продовольчою незабезпеченістю 29. У цих колгоспах потребують продовольства 2620 сімейств у кількості 10117 чоловік. За останні 3 місяці із 40 колгоспів подано 965 заяв про вихід» [16, 24]; у Миколаївській області «Труднощі з продовольством відчувають сім'ї переселенців, що прибули в колгоспи як планово, так і позапланово...» [16, 21-25].

Такі дані були зібрані без урахування вокзалів, куди голодні батьки, не маючи змоги прогодувати своїх дітей, приносили їх і залишали. В особистому листі голові ДПУ УСРР Балицькому його заступник Амелін констатував: «є села, де значна частина дорослого населення роз'їхалася по різним містам у пошуках заробітку і хліба, залишивши дітей на призволяще. У ряді сіл... голодують колгоспники та їх сім'ї. Серед них є багато хворих і опухлих на ґрунті голоду. У зв'язку з цим кожного дня помирає декілька чоловік» [17, 41].

Подібна інформація слугувала основним джерелом для радянських спецархівів і зберігалася у формі статистичних звітів. Прикладом може слугувати одна із таких таблиць (див. : табл. 1) [18, 1-7].

Таблиця
1

Про стан Київської області у зв'язку

	25 березня	5 квітня	15 квітня
Кількість сіл, що постраждали	1214	1378	1577
Загальна кількість голодуючих	398201	474540	493644
Із них дітей	178544	245283	262109
Дорослих	164152	208741	210138
Загальна кількість опухлих	88721	101683	97715
Потребуючих госпіталізації	31678	37588	36632
Із них дітей	16269	19026	18698
Дорослих	10768	14066	13952
Госпіталізовано	11294	23248	24168
Із них дітей	5457	14158	15068
Дорослих	6588	6679	8135
Померло з 1/1	14548	26479	27809
Оздоровлено		7776	19900

Згідно наведених даних у таблиці чітко прослідковується тенденція збільшення кількості сіл, які постраждали від голоду, загальної кількості голодуючих осіб та смертних випадків дорослих і дітей за кожен місяць у всіх областях України. Стає зрозумілим, що Голодомор змінив звичний ритм життя українського суспільства, його соціальні корені й призвів до дестабілізації віковичних і усталених форм сімейної моралі, де батьки і діти переставали бути «єдиним цілим організмом». Надалі такі перетворення докорінно змінили соціальну ідеологію всієї нації загалом.

Одним із негативних перетворень, яке виникло на цьому ґрунті - були доноси. Вони захочувалися владою. 12% з виявленого майна давали тому, хто доносив. Тому нерідко доноси були останнім порятунком від смерті - отримати ті 12 % і за рахунок цього прожити ще кілька днів. Інколи доносити змушував страх - треба було «стукати» на випередження, щоб не донесли на тебе. Така процедура доносів поступово почала вкорінюватися у суспільство саме з початку 30-х років. До цього процесу залучали дітей. Їх змушували доносити через вчителів. У школі давали завдання написати твір: «Як мої батьки ставляться до радянської влади», «Як мої батьки саботують вступ до колгоспів» або «Як мої батьки переховують хліб». Зразки таких контрольних робіт зберігаються в архівах України і свідчать про те, що ще з дитинства дитину привчали до доносів і підслуховування за власною родиною.

Знаючи небаченої у світі суспільної деформації, багатовекторні потреби українців перетворюються в просте і єдине бажання - вижити. Про це свідчать й інші факти - факти канібалізму, що стають апогеєм у визначенні всіх руйнівних факторів трансформації української сім'ї в умовах Голодомору. У ці складні для України часи сім'я, як осередок суспільства, і шлюб, як традиційний засіб формування сім'ї, втрачають свої споконвічні форми існування та переходять у нову стадію розвитку. Такий новий розвиток шлюбно - сімейних взаємин мав фундаментом людський відчай, невпевненість і спустошеність. Інакше, як можна пояснити такі факти: Київська область, Володарський район, с. Петрашівка - колгоспниця з'їла труп свого померлого чоловіка; Тетієвський район, с. Черепін - одноосібниця зарізала свою дочку 10-ти років і з'їла; Ставищанський район, с. Олександрівка - колгоспник 52 років разом з родиною, що складалася із 6 душ, з'їли 3-х власних дітей: дочку 3-х років, хлопчиків 7 та 10 років» [15, 100].

За таких обставин держава повинна була схаменутися, але, знаючи про випадки людодійства, труподійства і навіть подекуди торгівлі людським м'ясом, вона не змінила своєї політики. Людей,

різних за віком, фахом, життєвим досвідом, об'єднала спільна трагічна доля, залишки багатодітних сімей нагадували швидше угруповання за вимушеними інтересами, ніж родинну спільність з глибоким соціальним корінням. Принцип взаєморозуміння між поколіннями вкрай загострився, а подекуди й зник. Площина родинних протиріч переросла в протистояння «старого» і «нового» суспільства, а родинні потреби, культура та ціннісні орієнтири були зведені до примітивних норм виживання.

Окрім усього вищесказаного, варто зауважити, що Голодомор супроводжувався ще й руйнацією принципу взаєморозуміння поколінь через спектр обрядовості. Такі основні обряди, як родини, пострижи, хрестини були заборонені ще у 1920-х роках. Але українські родини намагалися будь-що проводити дані релігійні церемонії. Проте, у період 1932-1933-х років давні обряди самі собі переставали існувати. Так, на початку 1932-го року похрестити новонароджену дитину їхали у міста за десятки кілометрів і щоб про це ніхто не знав. Метрики свідомо знищували. Інколи хрестини відбувалися вночі у хаті за закритими вікнами. Проте уже на початку 1933-го року багато очевидців Голодомору стверджували, що коли у церкві били у дзвони, то вони плакали, оскільки хотіли дійти до храму, але не мали сил.

Весілля також у цей час перестали відзначати. З'явився новий термін - «сходитися» або «складати людей докупи». Бо без обряду вінчання українські селяни шлюб не визнавали, тому й казали, що нові пари не шлюб брали, а сходилися. Весілля було у активістів. Неодмінні атрибути - духовна музика, горілка. Якщо раніше весілля відбувалося протягом 37 днів зі співаннями пісень, випіканням короваїв та дотриманням інших обрядів, то тепер це перетворилося на звичайну гулянку.

Похорони за традиційним обрядом перестали проводитися також саме в 1932-1933-х роках. Навесні 1933-го було важко ходити вулицями, бо скрізь лежали трупи. Діти, які пережили Голодомор, часто не розуміли: чому раніше до покійника ставилися так шанобливо - омивали, відспівували, голосили, справляли поминки - а тепер їхні останки розтягували вуличні пси. Їхню психіку травмувало, коли вони бачили, як збирачі трупів чіпляли тіла гаками, часом навіть живих людей. Їх просили: «Лиши мене, я ще живий». Збирачі відповідали: «А що, мені ще й завтра по тебе їхати?». Збирати трупи - було роботою. За збирання трупів в день можна було отримати шматки хліба чи тарілку баланди [11, 53-56].

Висновки. Таким чином, руйнівного впливу під час штучного Голодомору зазнали, передусім, сімейні відносини. І хоч держава не мала на меті прямого переслідування інституту сім'ї, однак усі соціальні протиріччя відображалися саме на ній. Коли членам родини вдавалося вижити, не померти з голоду, їх згодом могли звинувачувати в міфічних злочинах проти радянської влади. Зрештою, кожна українська сім'я відчула на собі наслідки формування нової системи родинних потреб і ціннісних орієнтацій особистості, що були зумовлені опосередкованим впливом державної трансформації сімейних взаємин у радянській Україні 1930-х років.

Сім'я як осередок українського суспільства, основа традиційного відтворення людства і зв'язків між суспільством і родиною у 1932-1933-х роках опинилася на межі духовного та культурного виснаження. Зазнаючи глибокої трансформації, потреби українців переростають у протистояння «старого» і «нового» суспільства, а родинні потреби й ціннісні орієнтири особистості зводяться до примітивних норм виживання. У ці складні для України часи сім'я як осередок суспільства втрачає свої звичні форми існування і зазнає кардинальної деформації. На думку автора, це вплинуло на формування кризових тенденцій сімейних змін, що з усією очевидністю проявилися у наступні десятиліття.

Література

1. Кульчицький С. В. 1. Демографічні наслідки голодомору 1933 року в Україні. Всесоюзний перепис 1937 року в Україні: документи та матеріали [Інститут історії України НАН України] / С. В. Кульчицький. - К., 2003.
2. Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С. В. Кульчицький. - К., 2008.
3. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиліття (1919-1928) / С. В. Кульчицький. - К., 1996.
4. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. - К., 1991.
5. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 / І. Г. Білас. - К., 1994.

6. Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.): джерелознавче дослідження : в 2-х т. / С. Білокін. - К., 1999. - Т. 1.
7. Шаповал Ю. І. Людина і система: Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні / Ю. І. Шаповал. - К., 1994.
8. Шаповал Ю. І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні / Ю. І. Шаповал. - К., 1990.
9. Рєєнт О. П. Україна між двома світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи. Нариси історії : [навчальний посібник] / О. П. Рєєнт. - К., 2004.
10. Капустян Г. Т. Національна історіографія голоду 1932-1933 рр. в Україні. - Кременчук, 2003.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 5258, 139 арк.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5255, 104 арк.
13. Спенков О. Семья и строительство социализма / О. Спенков // Быт и молодежь. - М., 1926.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6276, 114 арк.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6274, 201 арк.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6276, 114 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6571, 206 арк.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6392, 224 арк.

Одержано редакцією 02.12.2014
 Прийнято до публікації 16.12.2014

Автор предлагаемой статьи, опираясь на архивные материалы, пытается проследить процесс формирования новой системы семейных потребностей и ценностных ориентаций личности в результате трансформационных изменений, государственного влияния и общих превращений украинской семьи в условиях Голодомора 1932-1933-х годов.

Ключевые слова: трансформация, голод, Голодомор, украинская семья, родители, дети, смертность, общество.

The author of the offered article, leaning on the archived materials, tries to trace the process of forming of the new system of domestic necessities and valued orientations of personality as a result of transformation changes, state influence and general transformations of Ukrainian family in the conditions of hunger is pestilence of 1932-1933th.

Accents attention on social vимирі of problem, оскільки position of society, where marriage - domestic relations occupied one of leading places, catastrophically became worse in the period of Famine of 1932-1933. Artificial hunger though was not consciously sent to eradication of family as a social institute, however extermination of the Ukrainian people envisaged her destabilization in itself. Bolsheviks destroyed physical and spiritual community of people hunger, undermined native national traditions and interests.

An author proves in addition,, that people different on age, a general tragic fate united a profession, vital experience,, bits and pieces of having many children families reminded more rapid groupment after force interests, than domestic community with a deep social root. Principle of the mutual understanding extremely became sharp between generations, and here and there and disappeared. The plane of domestic contradictions outgrew in opposition of «old» and «new» society, and domestic necessities and valued reference-points the survivals erected to the primitive norms.

Key words: transformation, hunger, Ukrainian family, parents, to put, death rate.